

**А.Г. ХАЛМУРАДОВ:
ДЖЕРЕЛА ДЛЯ РЕКОНСТРУКЦІЇ БІОГРАФІЇ НАУКОВЦЯ**

Активний розвиток вітчизняної біографістики та генеалогії, повернення до наукового обігу праць попередників, осмислення їхніх ідей та наведеного фактичного матеріалу загострили інтерес дослідників до приватної сфери особистості — її соціального походження, культурної приналежності, родинного та дружнього оточення, традицій і побуту, інтелектуальних запитів.

І це цілком виправдано, оскільки кожна людина, «значною мірою, є продуктом сім'ї, роду. А тому і вивчення сімейної історії, традицій, інтересів, поглядів, які побутують у родині, проливають світло на середовище формування особистості, питання спадковості та наступності поколінь»¹.

Означені вище проблеми не залишаються поза увагою істориків науки, для яких одним із важливіших завдань є створення ґрунтовних біографій учених². Сьогодні для такої діяльності існують усі можливості: відсутні ідеологічний тиск та цензура, доступні архівні джерела.

Єдиною умовою для успішного реконструювання біографії науковця є знання основних віх його життя.

Відомий український та узбецький біохімік і біотехнолог, організатор науки, громадський та державний діяч Аскар Ганієвич Халмурадов (10 травня (за документами), 20 жовтня (фактично) 1939 р., м. Яккабаг Кашкадар'їнської обл., УзРСР — 17 січня 1997 р., Ташкент) є одним із засновників вітчизняної школи біохімії вітамінів. 1960 р. він успішно закінчив біологічно-ґрунтознавчий факультет Середньоазіатського державного університету ім. В.І. Леніна (САДУ), а 1964 р. — аспірантуру Інституту біохімії АН УРСР. А.Г. Халмурадов, один із улюблених учнів академіка Р.В. Чаговця, 1976 р., після захисту докторської дисертації, очолив відділ біохімії коферментів. Він був членом Ученої ради та заступником голови Спеціалізованої ради із захисту дисертацій Інституту біохімії ім. О.В. Палладіна, членом Спеціалізованої ради із захисту дисертацій Київського технологічного інституту харчової промисловості, Наукової ради АН УРСР із проблем «Біохімія тварин і людини» й «Біоорганічна хімія», АМН СРСР «Проблеми вітамінології», заступником голови Київського відділення Українського біохімічного товариства АН УРСР.

¹ *Томазов В.* Рід та родинне оточення академіка Володимира Івановича Вернадського // Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. — К., 2013. — Вип. 18. — С. 35.

² *Оноприенко В.И., Оноприенко М.В.* Чирвинские. — М., 2007; *Дмитрієнко М.Ф., Томазов В.В.* Рід Патонів. Історико-генеалогічне дослідження. Документи. — К., 2013; *Урбанский В.М.* Дмитрий Граве и время. — К., 1998 та ін.

1980 р. отримав звання професора, а 1981 р. — Премію ім. О.В. Палладіна АН УРСР.

У 1976–1985 рр. науковець успішно продовжував та розвивав дослідження школи Р.В. Чаговця, сформулював нові напрями в галузі молекулярних механізмів біологічної дії водо- та жиророзчинних вітамінів і їхніх специфічних вітамінозв'язувальних білків. А.Г. Халмурадов заклав основи вітчизняної молекулярної вітамінології, яка згодом стала одним із основних напрямів української біохімії. Під його керівництвом були захищені одна докторська та дев'ять кандидатських дисертацій.

У грудні 1985 р. А.Г. Халмурадов був призначений директором Інституту мікробіології і біотехнології АН УзРСР. Він був обраний членом-кореспондентом (1987) та академіком (1989) АН УзРСР, її головним ученим секретарем (1988–1990) і віце-президентом (1990–1994), депутатом і головою комітету з питань науки, освіти, молоді та спорту (з 1995 р.) Олій Мажлісу (парламенту) Республіки Узбекистан.

А.Г. Халмурадов — автор семи авторських свідоцтв і патентів, близько 300 наукових праць із проблем вітамінології та біотехнологій, зокрема двох книг — «Транспорт жирорастворимых витаминов» (К., 1980) та «Мембранный транспорт коферментных витаминов и коферментов» (К., 1982), написаних у співавторстві з Р.В. Чаговцем та В.М. Тоцьким, які стали результатом багаторічних досліджень і значним внеском української вітамінології у світову науку³.

Реконструкція біографії вченого відбувалася із залученням усіх можливих джерел, як офіційних, так і приватних. До перших відносяться такі, що виникли в результаті діяльності державних установ. У нашому випадку це, перш за все, особові справи, які зберігаються в Науковому архіві Інституту біохімії ім. О.В. Палладіна НАН України.

В аспірантській справі містяться: листок з обліку кадрів із біографічними відомостями, зокрема про склад родини — батьки, брати-сестри; автобіографія з інформацією про дитинство та студентські роки; характеристики; копія університетського диплому та додаток до нього із зазначенням оцінок; протоколи про складання іспитів до аспірантури; науковий реферат; рекомендації з різних наукових установ; індивідуальний навчальний план аспіранта, який розкриває різні етапи роботи над дисертацією; атестаційні листи; витяги

³ Донченко Г.В. Аскар Ганиевич Халмурадов // Український біохімічний журнал. — 1997. — Т. 69. — № 3. — С. 134–135; Мулявко Н.А. Учитель: К 65-летию со дня рождения вице-президента Академии наук Узбекской ССР, академика А.Г. Халмурадова // Український біохімічний журнал. — 2004. — Т. 76. — № 5. — С. 158–159; Томазов В.В., Халмурадова А.А. Аскар Ганиевич Халмурадов — відомий вітчизняний біохімік та організатор науки // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Генеалогія та геральдика. — К., 2012. — Число 20. — С. 61–70; Виноградова Р.П., Данилова В.М. Лауреати премії НАН України імені Олександра Володимировича Палладіна 1981–1982 рр. // Український біохімічний журнал. — 2012. — Т. 84. — № 6. — С. 148–149 та ін.

з протоколів відділу та Вченої ради Інституту; заяви аспіранта та наукового керівника до дирекції; накази дирекції⁴.

Ще більш інформативна особова справа наукового співробітника, яка також складається із заяв, автобіографій та листків з обліку кадрів різних років, характеристик, копій дипломів про ступені та наукові звання, наказів дирекції, протоколів засідань учених рад та витягів із них, атестаційних справ, списків праць, наукових звітів та некролога. Ці документи дозволяють не тільки визначити формальні зміни в житті науковця, процес його кар'єрного зростання, але й висвітлити наукові досягнення, сутність дослідницької роботи, внесок у розвиток біохімії вітамінів⁵.

Але треба звернути увагу на той факт, що в особових справах, як і в інших документах офіційного походження, інформація щодо приватного життя людини носить обмежений, канцелярський характер. Більш вільними за стилем та змістом є автобіографії, але, враховуючи специфіку радянського життя, люди намагалися повідомляти про себе як найменше, вивіряючи кожну позицію.

Що стосується достовірності цих матеріалів, то вона досить висока. Хоча й тут є певні застереження. Оскільки листки з обліку кадрів заповнювалися зацікавленою особою, то вони могли містити як умисні, так і неумисні спотворення інформації. Тому бажано наведені відомості перевіряти безпосередньо за документами⁶.

Окрім офіційних документів, важливими для реконструкції біографії є численні приватні джерела, серед яких треба відзначити щоденники та записні книжки А.Г. Халмурадова. Усього збереглося два записники та десять книжок щоденників. У перших, які велися нерегулярно, фіксувалися окремі думки, зокрема характеристики його оточення. Наприклад, про надзвичайну повагу та вдячність до Р.В. Чаговця, захоплення його людськими якостями свідчать слова А.Г. Халмурадова, занотовані в записнику 6 грудня 1982 р., через кілька місяців після смерті вчителя: «Говорячи про академіка Ростислава Всеволодовича Чаговця як про особистість із колосальним виховним потенціалом, я маю на увазі перш за все зрілість громадянської самосвідомості, розвинене почуття власної гідності, яскраво виражене творче начало в його характері [...]. Мені не доводилося знати людину, яка випромінювала б таку концентровану силу волі та одночасно була таким згустком доброти»⁷. Щоденники охоплюють період з 5 березня 1986 р. до 15 січня 1997 р., остан-

⁴ Науковий архів Інституту біохімії ім. О.В. Палладіна НАН України (далі — НАІБ ім. О.В. Палладіна НАН України), оп. 1-Л, спр. 101. Особові справи робітників та службовців Інституту, звільнених у 1965 р.; від «Г» до «Я», арк. 75–156.

⁵ НАІБ ім. О.В. Палладіна НАН України, оп. 3-Л, спр. 614. Особова справа доктора біологічних наук Халмурадова А.Г. 1986 р., 149 арк.

⁶ Дмитрієнко М.Ф., Томазов В.В. Вказ. пр. — С. 15–16.

⁷ Родинний архів Халмурадових. Записники та щоденники А.Г. Халмурадова, книжка 1982–1983, б. п.

ній запис зроблено за два дні до передчасної й раптової смерті вченого. Велися вони регулярно, практично щоденно, та містять безліч цікавої інформації. Ці записи є цінним джерелом не тільки про наукову та науково-організаційну діяльність ученого, але й про історичні та соціально-політичні події, свідком і учасником яких він був, наприклад, процес розвалу СРСР, становлення незалежних держав — України та Узбекистану⁸.

На основі записів, зокрема, вдалося розв'язати одне з протиріч у біографії науковця. В одній із анкет А.Г. Халмурадов зазначив, що закінчив курс середньої школи за дев'ять років⁹. Цей факт більш ніде не знайшов відображення та не відповідав наведеним анкетним даним. Виявилося, що, насправді, науковець народився 20 жовтня, а не 10 травня, а анкетні дані було змінено тому, що на час вступу до університету хлопцю ще не виповнилося 16 років¹⁰.

Цікавими є й спогади про вченого, які залишали члени родини, друзі, колеги, учні. Ці спогади були видані окремою книгою з нагоди 70-річного ювілею А.Г. Халмурадова¹¹ й висвітлюють різні сторони життя вченого — його місце в історії науки, громадському, державному житті, особливості характеру, людські якості.

Звичайно, документи приватного походження носять більш суб'єктивний характер, порівняно з офіційними джерелами, але вони значно багатші за інформаційним потенціалом та дозволяють створити яскравий портрет особистості.

Процес пошуку джерел продовжується. Особові справи А.Г. Халмурадова повинні зберігатися в архівах Інституту мікробіології та біотехнології й Президії АН Узбекистану, а також в урядових архівах. Поки вони залишаються для нас недосяжними.

⁸ Там само, щоденники, 10 одиниць, 1986–1997.

⁹ НАІБ ім. О.В. Палладіна НАН України, оп. 1-Л, спр. 101, арк. 77.

¹⁰ Родинний архів Халмурадових. Записники та щоденники А.Г. Халмурадова, книжка 1994–1995, 20 жовтня 1994, четверг; книжка 1991–1992, 20 жовтня 1991, воскресеньє.

¹¹ Якабоғда тоғлар хам бор. Академик Аскар Холмуродов киссаси / Ҳаким Сатторий. — Тошкент, 2009.